

dr hab. prof. UP Aurelia Kotkiewicz
Uniwersytet Pedagogiczny w Krakowie

Kraków, 19.05.2023 r.

RECENZJA

rozprawy doktorskiej Iriny Romańskiej

Prawda i fikcja obrazu Rosji prowincjonalnej w prozie Borysa Jekimowa

napisanej pod kierunkiem

prof. Jerzego Kapuścika oraz promotora pomocniczego dr Eweliny Pilarczyk

(ss. 231)

W przedstawionej mi do recenzji rozprawie doktorskiej Pani mgr **Irina Romańska** poddała analizie zagadnienie relacji pomiędzy prawdą i fikcją w prozie rosyjskiego pisarza Borysa Jekimowa (ur. w 1938 r.), kontynuatora nurtu tzw. „prozy wiejskiej”, którego wybitnymi przedstawicielami pozostają do dzisiaj tacy prozaicy jak Wasilij Szukszyn, Walentin Rasputin, czy Fiodor Abramow.

Zjawisko „prozy wiejskiej”, polemicznej wobec estetyki socrealizmu, powstało w wyniku powrotu w latach 60. ubiegłego wieku ku uniwersalnym wartościom etycznym. Paradoksem pozostaje, że rozkwitowi tej prozy towarzyszyło bankructwo systemu kołchozowego, zerwanie z tradycją, ateizacja, rozpad wartości moralnych oraz postępująca lumpenizacja i demoralizacja społeczeństwa wiejskiego. „Proza wiejska”, akcentująca wartości moralne prostego ludu, była więc w pewnym stopniu kompensacją psychologiczną, kreacją artystyczną, wreszcie – powrotem do marzenia o utraconej przeszłości. W tym właśnie realistycznym i zarazem tragicznym obrazie rosyjskiej prowincji, jaki pojawia się w dwóch szczególnie analizowanych przez Doktorantkę powieściach Jekimowa *Pinochet* oraz *Jesień w Zadoniu* jest widoczne wyraźne powinowactwo dońskiego pisarza z jego poprzednikami.

Borys Jekimow, jak dowodzi Autorka rozprawy, jest twórcą uwrażliwionym na przemiany społeczno-kulturowe zachodzące w Rosji, zwłaszcza te, które dotyczą wsi, co związane jest z pochodzeniem pisarza, wywodzącego się ze środowiska wiejskiego.

O ważności problematyki, podejmowanej przez Jekimowa w duchu szczerości, prawdy i realistycznego przedstawienia rzeczywistości świadczy przyznana mu w 2008 roku Literacka Nagroda Aleksandra Sołżenicyna.

Podjęta przez krakowską badaczkę próba analizy powieści Borysa Jekimowa przyniosła bardzo interesujący efekt. Po pierwsze, co chcę podkreślić, jest to pierwsza tak obszerna praca przybliżająca twórczość mało znanego w Polsce pisarza rosyjskiego. Ponadto, co uważam za największy poznawczy walor rozprawy, Autorka rozpatruje tę twórczość w perspektywie komparatystycznej, łącząc rozważania literaturoznawcze z fenomenologią Romana Ingardena, a to z kolei, zważywszy, że praca została napisana w języku rosyjskim, może przybliżyć rosyjskiemu odbiorcy idee polskiego filozofa. Komparatystyczne połączenie obu aspektów, przy zachowaniu należytych proporcji, pozwoliło Doktorantce na poszerzenie perspektywy badawczej właśnie o ów ontologiczny wymiar twórczości prozatorskiej Jekimowa. Konsekwencja i rygor w prowadzeniu analizy literaturoznawczej, przy wykorzystaniu ustaleń metodologii fenomenologicznej, pozwala uchwycić ideę omawianych dzieł literackich, przesądza też o spójności i logiczności wywodu.

Praca składa się ze Wstępu o charakterze teoretycznym, poświęconego zagadnieniom przyjętej przez Doktorantkę metodologii, czterech rozdziałów, w których dokonano analizy powieści Borysa Jekimowa *Pinochet* i *Jesień w Zadoniu* oraz *Zakończenia*, będącego podsumowaniem najważniejszych ustaleń badawczych i przedstawieniem wniosków.

We Wstępie Pani mgr Irina Romańska wyznacza podstawowe obszary tematyczne podjętej w rozprawie problematyki: zagadnienie prawdy i fikcji w literaturoznawstwie, miejsce Jekimowa w historii literatury rosyjskiej i niejednoznaczność ocen jego twórczości, wreszcie – analiza utworów pisarza poświęconych prowincji rosyjskiej. Autorka podkreśla, że pod prostotą i realizmem opisów codziennego bytu prowincji rosyjskiej ukrywa się głęboka prawda i uniwersalność przekazu artystycznego autora *Jesieni w Zadoniu*.

Dla Autorki rozprawy punktem wyjścia rozważań i kluczem do zrozumienia owej prawdy przekazu jest fenomenologia Romana Ingardena, której podstawowe zasady zawarł filozof w książkach *O poznawaniu dzieła literackiego* oraz *O dziele literackim*. Pani Romańska dostrzega zbieżności pomiędzy ustaleniami Jekimowa o literaturze, a myślą filozoficzną Ingardena.

Przyjęta przez Doktorantkę perspektywa fenomenologii Ingardenowskiej pozwoliła Jej na analizę realistycznych powieści dońskiego pisarza w perspektywie intencjonalnego istnienia dzieła literackiego, jego jakości metafizycznych, czytelniczej aktualizacji miejsc niedookreślenia, *quasi-sądów* oraz wielowarstwowej budowy dzieła literackiego (warstwa

brzmień słownych, warstwa znaczeń językowych, warstwa uschematyzowanych wyglądów, warstwa przedmiotów przedstawionych).

Doktorantka zwraca uwagę na fakt, że filozoficzna kategoria jedynej, metafizycznej prawdy u Ingardena oraz wielowymiarowość dzieła literackiego, obecne w twórczości Borysa Jekimowa stoją w opozycji wobec postmodernistycznej wielości prawd i równouprawnienia wszystkich tekstów.

Pani Irina Romańska jest świetnie zorientowana w literaturze przedmiotu, poświęconej zjawiskom fikcjonalności, naśladownictwa i prawdy w literaturze pięknej, przytaczając sądy takich badaczy jak choćby Jerzy Ziomek, Anna Matuszewska, Władysław Tatarkiewicz, Kazimierz Ajdukiewicz, Stefania Skwarczyńska i innych. Autorka rozprawy sprawnie porusza się wśród zagadnień natury filozoficznej, korzysta także z dotychczasowych ustaleń badaczy rosyjskich, rozważających zagadnienie prawdy w twórczości literackiej i w tym aspekcie analizującą twórczość prozatorską Borysa Jekimowa.

Przyjęte przez Panią mgr Romańską kryterium doboru analizowanych utworów spowodowane jest przeświadczeniem o tym, że zarówno powieść *Pinochet*, jak i *Jesień w Zadoniu* są dziełami kluczowymi dla rozumienia nie tylko fenomenu prowincji rosyjskiej, ale przede wszystkim dla uświadomienia sobie sposobów, przy pomocy których w obrazie tej prowincji realizuje się Ingardenowska koncepcja „prawdziwości”, pozwalających także uchwycić ideę dzieła literackiego (np. s. 86-87).

W kolejnych rozdziałach rozprawy Pani mgr Romańska dowodzi, że choć w opisach realiów prowincji rosyjskiej proza Borysa Jekimowa, uznawanego za ostatniego pisarza nurtu wiejskiego, posiada cechy tradycyjnego, XIX-wiecznego realizmu, w najgłębszych swoich warstwach przejawia ona ukryty metafizyczny sens, związany z takimi wartościami jak prawda, dobro i piękno (s. 80-85). Właśnie wokół tej triady, jak dowodzi Doktorantka, realizuje się podstawowa idea powieści. Wypada zauważyć, że ów realizm, którego status był w Rosji zawsze wysoki, opiera się na zgodności z prawdą, rozumianą jako wierne odzwierciedlenie życia, i to właśnie z niego wynikało tak charakterystyczne dla literatury rosyjskiej poczucie jej społecznego zaangażowania i misji nauczycielsko-wychowawczej.

Autorka rozprawy podejmuje próbę odpowiedzi na pytanie, w jaki sposób Jekimow ukazuje ów metafizyczny sens utworu, jego ideę oraz na czym polegają poznawcze walory jego dzieł, to znaczy na ile prawdziwe została w nich przedstawiona prowincja rosyjska oraz jaki jest związek świata przedstawionego z rzeczywistością pozaartystyczną. Tak np. w powieści *Pinochet* (1999) kategoria prawdziwości realizuje się między innymi w obrazie głównego bohatera, przewodniczącego kołchozu, w jego złożonych relacjach z sąsiadami, z siostrą

i z samym sobą. Wraz z przemianą wewnętrzną Wiktora Korytina, zwanego przez mieszkańców wsi Pinochetem, zmienia się jego zachowanie, zmienia się także otaczająca go przestrzeń.

Choć niektórzy krytycy rosyjscy uważają, że obraz bohatera analizowanej powieści jest niedokończony i razi sztucznością, pani Romańska dowodzi, że otwarte na wielość interpretacji zakończenie powieści jest argumentem świadczącym o uniwersalności tej postaci. Doktorantka zwraca uwagę zarówno na autentyczność (prawdziwość) bohatera, jak i jego wymiar tragiczny, co zbieżne jest z Ingardenowską koncepcją interpretacji dzieła literackiego zarówno na płaszczyźnie ontologicznej, jak i epistemologicznej.

Metafizyczność świata przedstawionego w powieściach Jekimowa, twórcę, jak zauważa Autorka, niesłusznie niedocenianego, ukrywa się w przedmiotach, fragmentach, detalach rzeczywistości, w osobach, procesach i stanach, które w nich zachodzą. Wszystkie te elementy, choć obdarzone przez pisarza funkcją symboliczną, wpływają jednocześnie na prawdziwość obrazu.

Metafizyczna jakość kategorii tragizmu unaocznia się w obrazie prowincji rosyjskiej, przedstawionej w kolejnej analizowanej przez Doktorantkę powieści Borysa Jekimowa. Utwór *Jesień w Zadoniu* (2014), bardzo wysoko oceniany przez takich choćby rosyjskich krytyków literackich jak Dmitrij Bykow czy Paweł Basiński, ukazuje tragiczny los prowincji rosyjskiej w obrazach zniszczonej i rozpadającej się pod wpływem czasu przestrzeni, nieprzejezdnych błotnistych dróg, zanurzonych w niej starych, bezużytecznych przedmiotów. Takie uwarunkowania przestrzenne wpływają na obraz mieszkańców prowincji rosyjskiej. Pozostawieni swojemu losowi, postawieni w sytuacjach bez wyjścia, wegetujący ludzie są bezwolnymi i biernymi zakładnikami systemu. Godzi się tu wspomnieć, że ów brak emocjonalnego stosunku do miejsca, przejawiany przez bohaterów analizowanych powieści sprawia, że miejsce to, postrzegane i interpretowane jako metafora domu, staje się dla nich przestrzenią obcą i wrogą.

Dzieło literackie, rozpatrywane jako przedmiot estetyczny, istniejący w odbiorze czytelniczym, zawiera w sobie wielość konkretyzacji, niezależnych od realnych okoliczności czytania. Doktorantkę interesuje prześledzenie relacji pomiędzy prawdą w przedstawieniu prowincji rosyjskiej, a miejscami niedookreślenia, podlegającymi owej czytelniczej konkretyzacji nie na podstawie osobistego doświadczenia lecz rozpoznania intencji autora.

Tytułem zapełniania miejsc niedopowiedzenia należałoby wspomnieć, że ten ponury obraz prowincji i wsi rosyjskiej ma swoje ukontekstowanie w historii: rozpad świata wartości jest pokłosiem brutalnej polityki kolektywizacji rolnictwa, która zniszczyła relacje rodzinne i więzi z przyrodą, doprowadzając do moralnej degradacji społeczeństwa. Obraz ten uzyskuje

swoją kontekstualizację w eksponowaniu przeciwstawnych par znaczeniowych: dawniej/teraz, wcześniej/obecnie. Dość wspomnieć, że zagadnienie to ma szerszy wymiar, dotyczy bowiem bankructwa oficjalnej ideologii komunistycznej.

W dalszej części rozważań mgr Irina Romańska dowodzi, że kategoria prawdy realizuje się w takich realistycznych detalach ginącej prowincji rosyjskiej jak obraz zniszczonej cerkwi, zapuszczonego cmentarza, zniszczonych domów, wymarłych chutorów, a także w niechęci do Innego (imigranci z Kaukazu). Jak zaznacza Autorka rozprawy, w opisach upadku wsi, w inercji jej mieszkańców, Jekimow dostrzega problemy głębsze: niemożność zbudowania społeczeństwa obywatelskiego, przejście państwa do ekonomii rynkowej, nacjonalizm, problemy migracji.

Miejsca niedopowiedzenia, przemilczenia, pauzy, pytańki, wielokropki oraz ich czytelnicze rozpoznania stanowią jednolitą kompozycyjną całość. Metafizyczny głęboki sens życia jest, według Jekimowa, ukryty w samej naturze, która jawi się jako źródło ocalenia.

Reasumując, nie ulega dla mnie wątpliwości, że rozprawa doktorska Pani Iriny Romańskiej, bardzo wartościowa poznawczo, jest przejawem Jej erudycji, dojrzałości interpretacyjnej i odwagi badawczej. Na szczególne podkreślenie zasługuje świetna orientacja Doktorantki w myśli fenomenologicznej Romana Ingardena oraz umiejętność jej wykorzystania w badaniach literackich nad twórczością dońskiego pisarza. Za dużą wartość rozprawy uznaję jej interdyscyplinarny charakter, płynne połączenie rozważań natury filozoficznej z literaturoznawczą analizą dzieła. Autorka, sięgając do ontologii Romana Ingardena wyznacza nową drogę odczytania twórczości Borysa Jekimowa.

Na pochwałę zasługuje również zachowanie równowagi myślowej i kompozycyjnej pomiędzy dyskursem filozoficznym i literaturoznawczym, a także szacunek wobec tekstu literackiego, który w tego typu pracach jest podstawowym obiektem interpretacji i źródłem dociekań estetyczno-poznawczych.

Wobec powyższego, z pełnym przekonaniem wnioskuję o dopuszczenie Pani Iriny Romańskiej do dalszych etapów w przewodzie doktorskim.

dr hab. prof. UP Aurelia Kotkiewicz